

Annona

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2002

A kötet megjelenését a Pécsi Tudományegyetem Rektori Hivatala, Kiadói Bizottsága, Bölcsészettudományi Kara, Jakabhegyi úti Kollégiuma, BTK Hallgatói Önkormányzata, a Kékkúti Ásványvíz Rt. Alapítvány, a British American Tobacco, a Magyar Soros Alapítvány, az Oktatási Minisztérium – korábban: Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta.

Válogatta, szerkesztette, az előszót írta:
Jankovits László, Vankó Annamária, Somogyi Judit

A tanulmányokat lektorálta: Boros János, Erős Ferenc, Gál Béla, Heidl György, Hetesi István, Kálmán C. György, Kappanyos András, Nagy Ilona, Orbán Jolán, P. Müller Péter, Weiss János.
Lelkiismeretes munkájukért ezúton is köszönetet mondunk.

© A szerzők, 2002
© A szerkesztők, 2002
Minden jog fenntartva.

Tartalom

Részlet egy levélből	7
Előszó	9
Leiszter Attila: Nüsszai Szent Gergely időszemléletéről és Történelemfölfogásáról	11
Németh Csaba: „Mensa igitur, scriptura” Középkori egzegézis és izomorfia.	31
Lengvári István: A lussoniumi gabonavermek mint a késő-római gazdálkodás emlékei	49
Varga Szabolcs: Egy Mohács után felemelkedett nemesi család karrierjének kezdetei 1526–1541 között. A Devecseri Choronok.	58
Szommer Gábor: James Lancaster és az első angol utazások a Távols-Keletre	66
Varga Enikő: „A dolgok látképe” Polémiák a 17. századi németalföldi képi reprezentációról.	74
Somogyi Judit: Iratok a Somogy megyei vallási viszonyok történetéhez (1717–1723)	86
Kruzslicz Anita: A szintézis formái Schelling korai műveiben	105
Szívós Andrea: Magyarországi nőnevelés (1850–1888)	112
Vörös Andrea: A dualizmuskori Magyarország borkereskedelme, különös tekintettel az állami gazdaságpolitikára	124
Trombitás Judit: Transzformációk. Egy Turgenyev elbeszélés a gogoli és a puskini hagyományban.	133
Juhász Katalin: Szerkezeti és szemantikai párhuzamok Lev Tolsztoj: <i>Gazda és cseléd</i> és Puskin: <i>Ördögök</i> című művében	142
Györök Edina: Genealogikus vágy és reflexív transzformáció a koraromantikától Heideggerig	149

Katona Gábor: A heideggeri Sein zum Tode és Rorty metastabilitása	161
Danka István: A filozófia végeiről. Rorty és Habermas Hegel-fenomenje.	170
Böhm Gábor. Dekonstrukció: irodalom(elmélet) és/vagy filozófia?	175
Stachó László: Pszichológia és interdiszciplinaritás: beváltak-e Piaget régi jóslatai a lélektan jövőjéről?	194
Szabó Tímea: Jóra vágyani? A pszichoanalízis etikai következményeiről.	200
Kiss Gábor Zoltán: A kritika feladata a legkülönbözőbb jelenkorokban. Az alkotó, és kritikus tevékenység megítélése Arnoldtól a formalizmus utánig.	205
Patonai Anikó Ágnes: Kaland a Formával: posztmodern, dráma, szintézis	216
Vankó Annamária: Erdély Miklós művészetelméletének néhány kulcsfogalma	223
Besze Barbara: A hős Pepin és társai, avagy a <i>hetvenkedő katona</i> toposza	236
Vári György: A kísértetről. Marxtól Mózesig.	254
Gábor Lívia. Gilles Deleuze – Film és filozófia.	266
Csekő Csilla: Vegetarianizmus – táplálkozásnéprajzi szempontból. Egy család vegetáriánus táplálkozása. (Esettanulmány)	273
Gergely Erzsébet: Válságban az egyház. Valóban válságos a római katolikus egyház helyzete?	287
Horváth Gergő: A Folklor folklórjának néhány vonása – kutatás szelet	296
A Szakkollégium tagjai (1993–2002)	305
A Szakkollégium meghívott előadóinak előadásai (1993–2002)	309
A Szakkollégium tagjainak előadásai (1993–2002)	314
A Szakkollégium tagjainak OTDK eredményei	321

Magyarországi nőnevelés (1850–1888)

Mint a címből is kiderül, témám a magyarországi nőnevelés története a 19. század második felében. Ezen belül elsősorban azt a kérdést vizsgáltam meg, milyen könyveket ajánlottak a nőknek olvasnivalónak. Eddigi vizsgálódásaim során a kor nőnevelésével foglalkozó műveit illetve a nőknek készített folyóiratokat, elsősorban a *Nővilágot* és a *Nemzeti Nőnevelést* tekintetem át. Munkámat elsősorban az Országos Széchényi Könyvtárban és a pécsi Egyetemi Könyvtárban folytattam. Dolgozatomat, mint alább látható, fejezetekre tagoltam, amelyekben vázoltam az olvasmányokon kívül a nőnevelést, a nők művelődési jogaiért vívott harcokat és a női mozgalom részét képező női egyletek működését. Azért találtam az olvasmányok felől fontosnak a nőnevelés történetének kutatását, mert bár a 19. század források tekintetében rendkívül gazdag időszak, mégis ezzel a témával eddig kevesen foglalkoztak. Kutatásaim hátralevő részét képezi a további női folyóiratok alapos megismerése. A jövőben kísérletet tennék arra hogy feltárjam – a női naplók, levelezések, az akkoriban keletkezett szépirodalmi művek segítségével –, valójában milyen műveket olvastak a kor, művelődésre vágyó hölgyei.

Nőnevelés a szabadságharc bukása után

A nőnevelés ügye a szabadságharc bukása után is fontos maradt, de a Bach-korszak politikai légkörében vallásos keretbe burkolva jelentkezett. A katolikus püspöki kar elindította a zárdai nevelőintézetek hálózatának széleskörű kiépítését: a már hazánkban élő női szerzetesrendek újabb rendházakat alapítottak (mint például az Angolkisasszonyok 1851-ben Balassagyarmaton, 1852-ben Egerben), illetve külföldi apácarendek telepedtek le s nyitottak intézeteket (például az Irgalmas Nővérek 1852-ben Pinkafőn, 1853-ban Pesten).

A legelső tanítónőképző intézet 1856-ban alakult meg az ez évi tanítóképezdei reformok hatására. Ez az intézet Haas Mihály császári és királyi iskolatanácsos javaslatára a pesti Angolkisasszonyok intézetének falain belül kezdte meg működését. A képzés nyelve a közoktatás germanizálásának idején német volt, teljesen magyar csak 1864-től lett. Ezen a pesti képezdén kívül az ország különböző területein is létesültek tanítóképzők (1857-ben Szatmárnémetiben, 1858-ban Nagyváradon, 1860-ban Kassán).

Madách Imre 1864-es akadémiai székfoglaló értekezésében kifejtette, hogy a nő életelve a férfitől való függés. A nő ugyan könnyebben tanul és felfog, de teremtő „génusz” híján nem tud a férfi szintjére emelkedni: „[...] a nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut: könnyebben tanul és felfog, de híján van a teremtő génusznak. Dilettáns marad és soha a művészetet és tudományt előre nem viszi”.¹

¹ Szegvári Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc*. Budapest, 1968, 114.

Éz az írás készítette a hagyomány szerint Veres Pálnét arra, hogy a nők lebecstülése ellen tiltakozzék és mozgalmat indítson magasabb fokú iskolázásuk érdekében. Fábri Anna úgy ítélte meg; Veres Pálné *A Honban* megjelent tanulmánya a magyar nőnevelés „nyitánya”.² Szegvári Katalin szerint pedig ő a „nőnevelésügy pionírja”.³ Ezt a kijelentést egy kicsit eltúlozzuk látom – mivel a reformkorban is működtek olyan asszonyok, mint például Takách Éva vagy lánya, Karacs Teréz, akik szintén sokat tettek a nőnevelés ügyében –, az viszont tény, hogy hamarosan egy Országos Nőképző Egylet alakult, melynek célja volt: „a női műveltséget az elemi oktatáson annak befejezéséig eszközölni és pedig úgy az általános képzettség terjesztése s emelése, mint művelt nevelőnők képzése által”.⁴ Mintatanodájuk felállítása előtt Veres Pálné Deák Ferenchez fordult egy petícióval. A kérvény, melyet 9000 nő írt alá, egy Országos Női Főtanoda felállítását szorgalmazta, eredménytelenül.

Az első királyi állami tanítónőképző is ekkor kezdte el működését Zirzen Janka vezetésével. Zirzen Janka Herbart tanulmányozása nyomán hangsúlyozta a nevelő oktatást, Saltzmann hatására tulajdonított nagy jelentőséget az élő nyelvek tanításának és Pestalozzit követve hirdette, hogy a nevelés során tekintettel kell lenni a gyermek egyéniségére. Ez az állami képezde nemcsak szakképzett oktatókkal, de a tanításhoz nélkülözhetetlen szemléltető eszközökkel is rendelkezett. A szertárban többek között „mérteni és természettudományi készülékek”, ásványi gyűjtemény, atlaszok, zongorák voltak. Sőt könyvtára is volt, melyet adományokból fokozatosan bővített (például az 1877–78-as tanévben a Magyar Nemzeti Múzeum 2000 könyvet ajándékozott az iskolának). A könyvtár használati szabályzata hasonlított Karacs Teréz miskolci nevelőképzőjének 1847-es könyvtárhasználati szabályzatához: „A könyvtárfelügyelő csak azon növendékeknek adhat ki könyveket, kik az illető osztályvezető tanítónőtől az olvasásra engedélyt nyernek. Hanyag tanulóknak, gyöngye tehetségű, vagy izgatottabb kedélyű gyermekeknek nem kell gyakran külön olvasni valót adni. [...] Minden növendéknek, a ki valamely könyvet visszavisz, bizonyosságot kell szolgáltatni arról, hogy azt a könyvet csakugyan olvasta. A kisebb növendékek e czélból néhány részletet lemásolnak, a nagyobbak egyes részleteket szabadon írnak ki az olvasott könyvből.”⁵

Az 1869-ben indult budapesti II. kerületi állami elemi tanítónő- és nevelőképző – melynek 1875-ig Zirzen Janka volt az igazgatója – könyvtári állományáról fontos feljegyzések vannak. A tanári könyvtár a szépirodalmi műveken (például Berzsenyi, Zrínyi, Goethe, Dante) kívül szakirodalmat (például Bánóczy: *Kisfaludy élete*, Csengery: *Magyar szónokok és státusférjak*) és hazai illetve külföldi folyóiratokat (például *Akadémiai Értesítő*, *Méhészeti Lapok*) egyaránt tartalmazott. Az ifjúsági könyvtárban mesekönyvek (például Andersen meséi, Grimm-mesék), kalandregények (például Cooper: *Bőrharisnya*), történelmi regények (Colom Ferdinand: *Colombus Kristóf élete*) voltak.⁶

² Fábri Anna: *A szép tiltott táj felé*. Budapest, 1996, 243.

³ Szegvári: i. m. 132.

⁴ Baráth Ferenc: *Az Országos Nőképző Egylet története és statisztikai kimutatása*. Budapest, 1873, 31.

⁵ Zirzen Janka: *A budapesti II. kerületi állami Tanítónőképző-intézet múltja és jelene (1869-1885)*. Budapest, 1885.

⁶ Erre vonatkozóan lásd: Thuránszky Irén: *A budapesti II. kerületi állami elemi tanítónő és nevelőképző intézet története 1869-1896*. Budapest, 1896.

1875-ben Trefort Ágost miniszter és Molnár Aladár javaslatot tett egy Budapesten felállítandó felsőbb leányiskolára, mely ezen írások következtében hamarosan, október 20-án meg is kezdte működését. Molnár Aladár részletesen kidolgozta az általa szükségesnek tartott tanterv „tantervét”. A magyar nyelv és irodalom körén belül felsorolta a hazai és külföldi olvasmányokat. Az epikai költészetből Zrínyit, Aranyt és Vörösmartyt illetve Kisfaludy Sándor regéit ajánlotta. A lírából Kölcseyt, Berzsenyit, Eötvöst és Petőfit tartotta fontosnak. A drámával kapcsolatban a következőket írta: „Fájdalom, a drámára a hazai irodalomból egyetlen olyan művet sem ajánlhatok, mely műretek, s egyszersmind leányiskoláinkban is olvasható volna. Itt részint a német és francia írókon kell megfelelő műveket egyidejűleg olvasatni, részint jó fordításban, p. o. Sophokles Antigoneját – Antigonének már 1873-ban is volt Szűcstől hű, de nehézkes fordítása, ma 1876-ban pedig Csikytől szép és jó magyar fordításunk van – s a keresztény drámából Shakespeare-től vagy Julius Caesart vagy Coriolánt.”⁷

Ezeken kívül még a külföldi művek összehasonlítását javasolta magyar alkotásokkal egy-egy műfajon belül. Az irodalmi rész végén pedig kifejtette álláspontját az olvasással kapcsolatban: „[...] nem csupán az illető irodalom megismerése a cél, hanem egyszersmind a kedély nemesítése, aesthetikai és erkölcsi érzések fejlesztése, a képzelet gazdagítása és tartalmasá tétele, az ízlés kiművelése, az ízlés erősítése, és a logikai gondolkodás képzése is. [...] Csakis az ily gondolkodva olvasásnak marad a léleken nyoma, s van a szellemre képző hatása. A ki egyszer megszokott így olvasni, az nem is sok időt fog vesztegetni a gondolkodásnak vagy a szépérzésnek táplálékot nem nyújtó könnyű, pongyola piaci munkára, hanem az érzett szükségévé válik a magvasabb s értékesebb olvasmány.”⁸

Eötvös József minisztersége idején kezdtek propagálni a tankönyvkiadást, így számos nőnek – elsősorban leánynövendékeknek – szóló munka látott napvilágot. A nők erkölcsi nevelésének céljából („Az erkölcsi nevelést megkönnyíteni s azt elősegíteni célja e kis könyvecskének, mely különféle női jellemelek feltüntetése által igyekszik az erényt megkedveltetni s a gyengeségeket meggyűlöltetni.”⁹) jelentette meg Biki Károly *Női arcképek a történelemből* című művét nőneveldek számára. A tankönyvírási folyamathoz csatlakozott Gr. Esterházy Kálmánné *Költészettanával*, amelyben – a női tudásvágy felkeltéséért – meglehetősen széleskörű áttekintést adott az egyes irodalmi műfajokon kívül az egyes nemzetek irodalmáról is.

A nőneveléssel is foglalkozó Gyulay Béla által megfogalmazott *Gyakorlati széptan* hasonló témájú ugyan, de ez már szöveggyűjteményként is funkcionál a leánynövendékek számára.

Az 1880-as évek elején fokozatosan szüntették be az 1869 óta működő elemi iskolai tanítónő képzést és helyette létrehozták a nevelőnőképzőket. Ezt készítette elő az 1879-ben induló *Nemzeti Nőnevelés* című folyóirat, amely egyrészt azzal a céllal jelent meg, hogy hasznos olvasmányt nyújtson a tanítónőképzők növendékei számára, másrészt hogy a nőneveléssel foglalkozóknak egyfajta önművelésként szolgálhasson.

⁷ Molnár Aladár: *A nőképzés hazánkban és a Budapesti Állami Felsőbb leányiskola*. Budapest, 1877, 62.

⁸ Uo.: 61.

⁹ Biki Károly: *Női arcképek a történelemből nőneveldek számára*. Debrecen, 1873, 12.

Ebben az időben kezdett emelkedni a magasabb színvonalú leányképezdek száma. Jól mutatja ezt a folyamatot például az is, hogy az újonnan 1881-ben alakult pécsi Polgári Leányiskola évente adott ki értesítőt, melyben tájékoztatást közöltek a tanulók számáról (amely évről évre emelkedett), érdemjegyeikről, az adott évben bekövetkezett esetleges változásokról, stb. Ezekből a kis füzetecskékből a tanulók által használt olvasókönyvekről szintén információt nyerhetünk, amelyek nagyrészt azonosak az 1878-as Gyulay-féle *Gyakorlati iránytanban* javasoltakkal. A már említett két budapesti iskolához hasonlóan a pécsi Polgári Leányiskola ugyancsak rendelkezett különféle tansegédleti eszközökkel: „Mint intézetünk jötevőjét első helyen kell említenünk a tekintetes Iskolaszéket, mely tanszertárunkat az idén is számos vegytani és természettani szerekkel, térképekkel s egyéb tanszerekkel gazdagítá, iskolai könyvtárunkat pedig harminc kötettel megalapítás ezenkívül jutalomkönyvek beszerzésére 15 forintot adományozott.”¹⁰

A nők műveltséghez való joga

A történelem folyamán mindig is vitatott volt, mennyire lehet egy nő művelt. Ez a harc a 19. század második felében tovább folytatódott, azonban a század végére már kialakultak olyan nézetek is, melyek támogatták a nők egyetemi képzését.¹¹ (Az első magyar nő, Hugonnai Vilma 1879-ben szerzett orvosi diplomát a zürichi egyetemen.) A régi álláspontot tükrözte Zilahy Károly megállapítása: „Utóbbad a polgárosodással együtt járó hátrányok apáinkat gyanakodókká tették a mi-veltség nemesebb gyümölcsei iránt is annyira, hogy a középosztálynál a leányokat irni elvből nem tanították. [...] Így a magasabb szellemi kifejlődés ösvénye a nőnem előtt el volt rekesztve.”¹²

A kezdeti törekvések a jó anya és a hű honleány kötelességének teljesítésére hivatkozva követelték a nők magasabb fokú iskolázását és a szélesebb körű munkavállalás lehetőségét. A pécsi Szabad Királyi Város Polgári Leányiskolájának 1881–82-es tanévre szóló értesítőjében a következő olvasható: „A magasabb kiképzetés eddigelé csak a fiugyermekek osztályrészét képezte, – a leánygyermek iránt e részben a társadalom mostoha volt, – azon elítélétek hatása alatt, hogy a magasabb kiképzetésre szükségük úgy sincs – sőt ártalmukra van – ellenkezvén rendeltetésükkel.”¹³

Friml Aladár, Paul Gide 1886-ban magyar fordításban megjelent *A nők joga* című alkotására hivatkozva, ezt így foglalta össze saját munkájában: „A férfi és a nő közötti szellemi különbség tehát abban nyer kifejezést, hogy a férfi értelmileg, a nő erkölcsileg van tulsúlyban. [...] Tehát nem a nő működési körét kell kitágítani, hanem a nevelésnek kell oly irányban ha-

¹⁰ Pécs Szabad Királyi Város Polgári Leányiskolájának értesítője az 1884/85-ös tanévben. Pécs, 1885, 5.

¹¹ V.ö. Gyulay Béla: *Nőnevelés*. Budapest, 1884, 56.; vagy Szerényi Endre: *A női emancipáció*. Győr, 1872, 21.

¹² Zilahy Károly: *Hölgyek lantja*. Pest, 1865, 18.

¹³ Pécs Szabad Királyi Város Polgári Leányiskolájába járó növendékek érdemsorozata az 1881/82-es tanévre. Pécs, 1882, 9.

ladnia, hogy minden férfit a családalapítói, s minden nőt a feleség és anyai hivatás betöltésére előkészítsen és képesítsen.”¹⁴

„A női mozgalmak megerősödésével a kérdés egyre inkább a női pályák és szakképzés felé mozdult. Számos olyan női egyesület működött, amely munkalehetőséget kínált az asszonyok számára. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nők nagy arányú munkavállalása már megakadályozhatatlan: [...] korunk haladása széteszlatta ezen előítéletet; – a társadalom tudatára ébredt annak, hogy az erkölcsök nemesítése, az egyes családok tartós boldogságának alapítása, – a jólét, az édes haza felvirágoztatásánál a művelt anya kiválóan nevezetes tényező. [...] Az anyák ezen üdvös eredményül készültségének elsajátítására – a polgári leányiskola felállítása által a legjobb alkalom nyújtatik – de sőt ezen tanodának alapos elvégzése után még az életben magára hagyott nő is nemcsak ügyes kézi munkával, hanem a postai, távirtdai, tanítói és könyvvivőségi állásoknak betöltésére szerzett képessége folytán is – magának önálló, tisztességes létet biztosíthat.”¹⁵

Ezt az oktatásügyi miniszter Trefort Ágost 1881-ben így fogalmazta meg: „Szerezzünk a nőknek a tanítói pályán kívül is, melyre kiválóan alkalmasak, munkát és keresetet az iparban, a kereskedésben, sőt a közigazgatás bizonyos ágaiban, de nem követeljük, hogy bírák, ügyvédek, orvosok, törvényhozók lehessenek; a nő polgári jogok tekintetében egyenlő lehet a férfival, de a társadalmi funkciók tekintetében a nemi különbségnél s női természeténél fogva a férfival egyenlő nem lehet.”¹⁶

A nők egyenjogúsítását indítványozta tíz évvel Trefort kijelentése előtt Szerényi Endre, aki hazánkban talán először hangoztatta: „[...] senki sem mondhatja, hogy a nő ne volna képes éppen úgy kiképezni magát ügyvéddé, orvossá, művésszé, iparossá, szóval bárminemű pályára, mint a férfi.”¹⁷

Szerényi szerint szükségesnek látszott egy emancipációs törvény megalkotása: „Ha naggyá, általánosan műveltté, ha erőssé és gazdaggá akarjuk tenni hazánkat: felvilágosultságunknak legfelsőbb fokban igazoló, csak egy értelmes törvény meghozására van szükségünk, s ez az, mely a nőket eddigi szánandó elzártságukból a nyilvános működés terére hozza, ti. a férfiakali egyenjogusítás, a női emancipáció törvény.”¹⁸

Nőknek ajánlott olvasmányok a 19. század második felében

A női olvasmányokkal kapcsolatos javaslatok egybefonódtak a regényolvasás problematikájával. Korábban a regényt egyértelműen elutasították. A Bach-korszak idején még mindig erkölcsstelennek találták az ilyen műveket. Az evangélikus losonci tanító, Kálniczky Endre 1852-ben megjelent műve a női olvasmányokkal kapcsolatban a következőket írta: „Ollyan könyveket ne olvasson, melyek buja gondolatokat ébresztenek, heves s tisztátalan szerelmet

¹⁴ Friml Aladár: *Nem és hivatás*. Budapest, 1867, 19.

¹⁵ *Érdemsorozat*. 1882, 10.

¹⁶ Szász Károly: *A nőképzésről*. In.: *Nemzeti Nőnevelés* (A továbbiakban: N.N.) 1882, 11.

¹⁷ Szerényi: i.m.: 21.

¹⁸ Uo.

gyűjtanak s erkölcsiséget sértenek, hova tartoznak minden sületlen regények, versek, s rossz íróktól kiadott könyvek s szindarabok.”¹⁹

Még a sok tekintetben felvilágosult Veres Pálné sem szívesen vette, ha a leányok regényeket olvastak. 1865-ös *Buzdító szózata*ban a női regényolvasásról is írt: „Nem tagadom, hogy megvan a regényolvasásnak is némi haszna, de a tapasztalatlan ifjú leány a regényekből sokszor valódi mérget szí, mert képzelő tehetségét és érzését felcsigázzák, lelkében vágyat ébresztenek a hősnő szerepét játszhatni, másnak keblében szintoly heves indulatot költhetni, s [...] ő minden kötelességéről megfélekedzik.”²⁰

Jósika Júlia *Pályavezető* című munkájában a fiatal hölgyeknek a napi fél óra olvasást tanácsolta. Az áttekintendő könyvek említésekor pedig kisebb fejtegetésbe kezd a regényekkel kapcsolatban: „Van olyan regény – s elég nagy ezeknek a száma – melyből többet tanulunk akármely erkölcsstani könyvnél. [...] De nem kell ezt a francia vagy francia modorban írt érzelő és erkölcsstelen, sőt gyakran erkölcsrontó és szennyes regények közt keresni. [...] De ha – ahogyan az angol regények többségében – nem csak az a cél, valami szerelmi viszonyt lefesteni, hanem inkább a társadalmi életnek s egyes jellemek rajzolása vagy valami erkölcsi elvnek nemcsak elvont de gyakorlati tárgyalása, akkor több jót mint rosszat tanulhatunk belőle.”²¹

Jósika elméleti nézeteit a gyakorlatba is átültette, hiszen *Hölgynaptárjában* angol regényeket közölt fordításban. A szerzőnő „tílalma” azonban nem nagyon volt hatásos, hiszen a *Pesti Hölgynaptár* regénytára sorozatban jelentette meg a francia regényeket. Az író nő valószínűleg a kortárs Kemény Zsigmond nézeteit követte, szinte szó szerint idézte, aki szintén a francia regények utánzása ellen tiltakozott az *Eszmé a regény és a dráma körül* című munkájában.

A szerzőnő jelentősége azért nagy, mert ő volt talán az első, aki ajánlotta ezt a műfajt nőknek is: „Vannak akik azt állítják, hogy legjobb ha fiatal leány csak komoly munkákat olvas, és kik könyvtárából egészen kizárják a regényt s más szépirodalmi olvasmányt. Mi ezekkel nem értünk egyet és azt hisszük, hogy tanulságos, de könnyebb és érthetőbb modorban írt tudományos munkák mellett, regények és költemények is a maga helyén vannak fiatal hajadonnak kezei közt. [...] Van oly regény [...] melyből többet tanulunk akármely erkölcsstani könyvnél.”²²

Szabó Richárd *A nők világában* egyértelműen kijelenti, hogy akik regényekből készülnek az életre, azok a leánykák boldogtalanok lesznek: „Nem kárhoztatom a regényolvasást, de ma már nevendék leánykák sem élhetnek meg regényolvasás nélkül, és gyakran nem a legépületesb regények kerülnek kezeikbe. Különösen fiatal hölgyeknek a legnagyobb óvatossággal kellene regények olvasásához nyúlniok. Az erényképző, a vérben forradalmat nem teremtő, a szellemiség szempontjából írott morális és képző regényeket lehet olvasni; ezekből lehetetlen, hogy a fogékony elme és a szív valamit hasznára ne fordítson. De vannak, melyek az erekben lassan csörgedező vért lázas hévre izgatják, a képzeletet hasztalanul felgyűjtják, tiltott vágyakat gerjesztenek, regények, melyekben a jellemek nem az életből, de a képzelet gazdag világából merítnék. [...] Ily regényekben sokszor a férfi mint valami földi isten, a nő

¹⁹ Kálniczky Endre: *Nőtan avagy az asszonyi hivatás tudománya*. Pest, 1852, 29.

²⁰ Rudnay Józsefné: *Veres Pálné Beniczky Hermin élete*. Budapest, 1896, 140.

²¹ Jósika Júlia: *Pályavezető fiatal leányok számára*. Budapest, 1867, 273.

²² Uo.: 274.

mint égi angyal minden hibától menten, a tökéletes szépség remekül állíttatik elő, milyent a való életben feltalálni nem lehet. [...] Kik regényekből készülnek a házasesetre, soha, vagy csak igen ritkán lesznek boldogok.”²³

Beniczky Irma *A nők hivatásában* említette azt a problémát, hogy a leányok elsősorban „kölcsonkönyvtárakból” hoznak maguknak olvasmányokat. Ez szerinte azért helytelen, mert így a szülők nem tudnak kellőképpen odafigyelni leányaik olvasmányaira. Beniczky számára a megoldás: a szülőknek kell könyveket vásárolniuk leánygyermeküknek.²⁴ De Gerando Antonina *A női életben* fejtette ki véleményét a regényolvasásról: „Mert a ki például kizárólag regényolvasásra adta magát, az mind távolabb áll attól, hogy a valódi remekművek szépségét élvezhesse [...] mert a regényirodalom mégis inkább mulékony jellegű, éppen mint a hirlap-irodalom, egy napi életre van csak szánva.”²⁵

Természetesen a század vége felé is felbukkant olyan vallásos-erkölcsös nézetű könyv, amely az olvasásban a vallásos hit elvesztésének veszélyét látta. Kisfaludy Árpád emellett, hogy a különféle nemzetek irodalmából felsorolta az erkölcstelen műveket és a számára ateista írókat, a regényt is megemlítette: „[...] az ujabkeletű, érdekesítő regények irányában egyáltalán már előre is jogosult a bizalmatlanság. [...] Ne nyulj soha vak bizalommal az olyan gyűjteményes vállalatok után, melyek kítűnő írók nevével kérkedve, ilyen-olyan jeles regényeket ígérnek.”²⁶

„A női olvasmányok legkönnyebben megszerezhető részét képezik a divatlapok, s úgy hiszem nincsen műveltségre igényt tartó ház, mely egyiket vagy másikat ne járatná.”²⁷ Ezt Medve Imre írta, aki gazdasszonyoknak szánt könyvében hosszú felsorolásban közölte az általa ajánlott műveket pontos bibliográfiai megjelöléssel, árral. Katalógusában a szépirodalmi műveken kívül ismeretterjesztő, tudományos munkák, lexikonok és kézikönyvek is szerepelnek, mint például Toldy Ferenc *A magyar irodalom kézikönyve*. Természetesen elképzelhető, hogy ez a könyvajánlat nem szívből jövő jótanács, hanem csak üzleti fogás volt. Ezt erősíti a szerző korábbi kijelentése: „A nőknél a mértéktelen olvasási vágy megrovandó, mit lel az a valódi világtól, melyben a nőnek testtel s lélekkel élnie és működnie kell, elidegeníti őt és annyira felcsigázza érzékenységét, hogy képtelenné válik a családi boldogság élvezetére.”²⁸

Divatlapok, kalendáriumok

Női folyóiratok a 18. század végén is léteztek, ám ezek elég rövid életűnek bizonyultak és kisebb számban jelentek meg, mint az általam vizsgált korban.

A női lapok közé tartoztak azok az irodalmi divatlapok, amelyek szépirodalmi művek mellett divatképeket, szabásmintákat tartalmaztak. Ilyen az 1849-ben indult *Hölgyfutár*, melynek 1854-ben 1800 előfizetője volt, vagy a későbbi *Pesti Hölgydivatlap*, amely 1887-ben

²³ Szabó Richárd: *Nők világa*. Pest, 1871, 45.

²⁴ Erre vonatkozóan lásd: Beniczky Irma: *A nők hivatása*. Pest, 1870, 75.

²⁵ De Gerando Antonina: *A női élet*. Kolozsvár, 1892, 48.

²⁶ Kisfaludy Árpád: *Levelek hugomhoz az olvasásról*. Budapest, 1888, 95.

²⁷ Medve Imre: *A magyar gazdasszony teendői*. Budapest, 1872, 68.

²⁸ Uo.: 67.

*Budapesti Bazár*ra alakult. Az újságok másik részét képezték azok, amelyek már a női nemet közvetlenebbül érintő problémákkal is foglalkoztak. Ilyen az 1857-ben Vajda János szerkesztésében indult *Nővilág* – „kizárólagos női lap”, melynek ez évben 200 olvasója volt. A szerkesztő egyik cikkében éles kritikát közölt a korabeli női olvasmányokról: „Ha már a női ösmeretek terjesztésére sem külön könyvek, sem időszaki füzetek nálunk nem létesíthetők, legalább [...] a divatlapok ügyekezzenek pótolni e hiányt. [...] Azonban honi divatlapjaink vetélkednek egymással az üres csevegés mesterségében.”²⁹

Egyre inkább teret nyert az az elképzelés, amely a nőkérdés megoldását a női nem önálló szellemi és gazdasági munkára nevelésében látta megvalósulni. E koncepció nyomait a folyóiratok közt először a *Nővilág*ban lehet észlelni. A *Nővilág* után nem sokkal egy hasonló újságot alapítottak az első magyar szerkesztőnő, Kánya Emília vezetésével. Ettől kezdve egyre nagyobb számban keletkeztek női szaklapok (például *Magyar Szépek Munka- és Mintalapja*, *Anyák Hetilapja*, *Magyar Háziasszony*, *Nők Munkaköre*).

A nők olvasmányait képezték olyan időszakos kiadványok is, mint a kalendáriumok, albumok. A női naptárak a szépirodalmi anyagon kívül különféle háztartás körüli praktikus tanácsokat, recepteket, hirdetéseket tartalmaztak. Elterjedtek voltak még a női albumok, mint ahogy Kánya Emília megjegyezte: „A mit azonban mellőznöm nem lehet, ez azon nemes részvét, a melyet hazánk hölgyei az irodalom iránt tanusítanak. Három munka fekszik előttem, a mik legközelebb előfizetés útján napvilágot láttak: az »Akademia könyve«, a »Szigethi Album«, és ez Évkönyv; és végig tekintvén az előfizetők nyolcezerre menő nevein, kitünik, hogy az irodalompártolók 4/5 része nők.”³⁰

Adományozás végett is jelentek meg könyvek, bízván a nők nagylelkűségében és pénztárcájában. Szinegh Györgyné Somosi Molnár Ilon kiadása ebbe a kategóriába tartozott. A szerkesztőnő előszavában a nőegyletek pártolására buzdította a nőket a könyv megvásárlása által. Maga a mű női főszerepekkel különféle „beszélyeket” kínált az érdeklődők számára.

Úgy érzem ebben a fejezetben kell említést tennem még a nőknek készített levelezőkönyvekről, amelyek „minden előforduló alkalmakra való fogalmazási mintákkal, mindenféle társalgási, családi, bizalmas és szerelmes levelekkel, emlékkönyvbbe való válogatott versekkel, a keleti virágnyelv magyarázatával és betűrendbe szedett szótárral”³¹ rendelkeztek.

A Nemzeti Nőnevelés és kora

A *Nemzeti Nőnevelés* indulásával (1879) egy olyan folyamat kezdetét lehetne jelezni, amelynek során ugrásszerűen megszorodtak a nőneveléssel foglalkozó írások.

A korszak nőnevelésével kapcsolatos problémákról és a javasolt megoldásokról átfogó képet ad a már említett Gyulay Béla *Nőnevelés* című munkája. Ebben a műben először is az a már régóta elterjedt álláspont fogalmazódik meg, mely szerint a nő rendeltetése különböző a férfiéétől. Ezt egyrészt anatómiai vizsgálatok (a nő csontváza gyöngébb, feje kisebb stb.), más-

²⁹ A nőnem közhasznú szakirodalma. *Nővilág*, 1862, 122.

³⁰ *Magyar Nők évkönyve* (szerk.: Kánya Emília). Pest, 1861, 51.

³¹ *Hölgyek titkára*. Pest, 1861.

részt a hölgyek „szellemi egyedisége” – „a nő egészében él érzelmeinek” – és erkölcsi tulajdonságai (gyöngédség, szemérmetség) alapján mutatta ki. Ebből következik tehát, hogy a nők nevelésének másnak kell lennie mint a férfiaké. Gyulay nem tagadja meg a nőktől a műveltség jogát: „A nőtől azt kívánom, legyen művelt, de a középosztály nőitől pedig még azt is, hogy legyen valamiféle szakképzettsége, mely őt az esetleges nyomor ellen jobban biztosítja, de [...] mindenekelőtt legyen igazán nő.”³² A szerző támogatta azt is, hogy a nők külföldi egyetemeket látogassanak, sőt az írói pályára is alkalmasnak találta őket. Azonban a már máshol is megtagadott orvosi, jogi pályán ő sem szívesen látott volna hölgyeket.

Könyvének további részében a leányiskolák általános hibáiról ír. Az egyik ilyen a túl korai iskolázás, amelynek következménye az „elsatnyulás”. Az az „elsatnyulás”, amelyről Gúta-Oláh Mária így írt a *Nemzeti Nőnevelésben*: „A leányok többsége 14–16 éves korában végkép búcsút mond az iskolának, mert nagyon csekély azoknak a száma, a kik általános műveltséget nyújtó iskolákból valamely szakiskolába lépnek át. S mit tapasztalhatunk? Azt, hogy az iskolás leánykák, sőt egy ideig még azok is, a kik az iskolát elhagyták már, lelkesednek minden szépért, jóért, szorgalmasan olvassák Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt s szinte rajonganak kedves íróikért; de ez a lelkesedés fokonként hűl; utóbb már érdeklődésnek sem válik be s harminczéves korukban már nem törődnek íróikkal s nem is emlékeznek egykori lelkesedésükre. Az ideálok helyét a próza foglalja el s ha olvasnak is még, a lelkesedés helyébe az érzéki s erkölcsi izgalmak keresése furakodik. Szóval az iskola hatása nem tartós, nem terjed ki az egész életre oly mértékben és módon, a mint kívánatos lenne.”³³

A másik baj a leányok túlterhelése. Gyulay szerint fontos az iskolázás után otthon foglalkozni a leányokkal. Erről írt a fent idézett cikkben Gúta-Oláh Mária is: „[...] továbbképzéseket öntudatosan s tervszerűen kell vezetnünk. S e tekintetben mindenk előtt azt a befolyást kell kiemelni, melyet az olvasmányok gyakorolnak a fiatalságra. Az iskola megvetette az alapot; az anyák kötelessége, hogy ezen az alapon tovább építsenek. Itt a fő dolog, hogy az anyák mindig tudják, mit olvasnak leányaik, s hogy csak azt olvashassák, a mit ők helyeselnek. Mennyi szellemi élvezetnek, mennyi erkölcsi okulásnak válik forrásává, ha az anya együtt olvas leányával s az olvasottakat meg is beszélük. Igazi vezetőjévé, bölcs tanácsadójává csakis így válhatik az anya leányának. A sok olvasás kész veszedelem; különben helyes életrend mellett idő sem jut rá. Még nagyobb baj az olvasmányok egyoldalúsága. A költői olvasmányokat jó történeti s egyéb ismeretterjesztő s gondolatfejlesztő olvasmányoknak kell ellensúlyozniok. Ezekről a dolgokról beszélvén, valóban elszomorító, ha meggondoljuk, hogy leányaink alig olvasnak egyebet, mint novellát, regényt meg verseket – még pedig minden válogatás nélkül. Ezekből szerzik világnézetüket, ezek szabják meg ízlésüket s ezek kísérik végig s ámtítják őket egész életükön át; holott a jó és jól megválogatott költők és regényírók műveiből szellemük világosságot, szívük gyönyörűséget, jellemük erőt és nemességet meríthetne.”³⁴

Somogyi Géza *A nőkérdés* című művében egy nagyon fontos nőneveléssel kapcsolatos dologra hívta fel a figyelmet: „[...] minden nő a Fröbel-féle gyermek játékokban kellő kép tájékozva legyen”.³⁵ A leányok nevelésekor a testi nevelésen kívül elengedhetetlennek tartja az

³² Gyulay Béla: *Nőnevelés*. Budapest, 1884, 42.

³³ Gúta-Oláh Mária: A család és a leányok továbbképzése. *N. N.* 1887, 462.

³⁴ Uo.: 467.

³⁵ Somogyi Géza: *A nőkérdés hazai viszonyainkra való tekintettel*. Igló, 1879, 20.

„élet és egészségtan” nevű tantárgyat, annál is inkább, mivel a felsőbb női tanodákban sem fordítottak erre elegendő időt és figyelmet.

A *Nemzeti Nőnevelésben* javasolták a női tanítók alkalmazását, mivel „a férfi tanító még csak megközelítőleg sem ítélhet helyesen a leánygyermek szellemi állapota fölött”.³⁶ A tanítónői pálya mellett más munkakörökbe szintén alkalmasnak tartották a nőket a fent említett folyóiratban, ezért szorgalmazták a női ipariskolák felállítását, amelyek „kenyérkeresetre is képezítő tanfolyamok volnának”.³⁷ A leányiskolák tökéletesítését Péterfy Sándor egyenesen a „szakszerű műveltséget nyújtó tanfolyamok”³⁸ létesítésében látta.

A női oktatással kapcsolatos művek nagy arányú elterjedése mellett egyre több olyan alkotás született, mely a női olvasmányokat állította középpontba. De Gerando Antonina a felsőbb leányiskolákban a legfontosabb tantárgynak az olvasást tartotta: „Én a felsőbb leányiskolák legelső tantárgyának találnám a helyes, kifejezéstartalmú olvasást fennhangon. A műveltség első föltétele, hogy jól olvasson a növendék, mert csak az olvas később is, midőn az iskolát elhagyta, a ki megtanult olvasni, azaz megtanulta érteni a mit olvas. Már pedig semmi sem érleli jobban a lelket, semmi sem indítja jobban arra, hogy gondolkozzék, hogy megalkossa magában azon belső ideált, melyhez aztán egész életében hű legyen, mint a remekírók olvasása, a lelki közeledés a nagy szellemekhez. A ki folyvást olvas, akadozás nélkül, az még nem tud olvasni, az legfeljebb arra képes, hogy regényeket átfusson, de az olvasás művészete az, melyet a felsőbb leányiskolákban el kellene sajátítani, az a legnehezebb művészet. Szükséges ahhoz, hogy az ész bizonyos mértékben be legyen már gyakorolva, hogy megértse, fel tudja fogni az író gondolatainak még árnyalatait is, hogy a szív érezni tudjon, hogy az ízlés ki legyen fejlődve. Mert az olvasó tolmácsoló, a szerző helyzetébe kell tehát magát belegendolnia, azt gondolnia a mit ő, azt éreznie a mit ő, és a mellett természetesnek kell maradnia, azaz csak akkor lesz természetes, ha maga magáról meg tud feledkezni és másnak a lelkét igyekszik megérteni, magát egy időre vele azonosítani. Tehát csak olyat kell természetesen a növendékkel olvastatni, a mit megérthet. Jó lenne e szempontból a növendékkel egyszer megmagyaráztatni azon szöveget, melyet el akarunk vele olvastatni, hogy lássuk mennyire képes az író gondolatait felfogni. Természetesen e szöveget csakis valami remekműből kell választani, mi a növendékek ízlését, szépérzékét is finomítani fogja.”³⁹ Bánfi János a *Nemzeti Nőnevelésben* a „jó novellákat, főleg azonban koszorús költőink remekműveit” ajánlotta a fiatal leányok számára.

György Aladár egy egész cikket írt a serdülő leányok olvasmányairól. Számára az olvasmány „az a nevelési eszköz, melyre a társadalmi pedagógia művelői legjobban hathatnak, s melyet ellenőrizni s fejleszteni ennél fogva elsősorú kötelességünk.”⁴⁰ Ebben a tanulmányban fogalmazódik meg először a női olvasmányokkal kapcsolatos legsúlyosabb probléma, még pedig: az eddigi javaslatok (Beniczky Irmától, Kalocsa Rózától, De Gerando Antoninától) „szép és igaz követelmények, de éppen mert nagyon általánosak, negatív jellegűek s gyakorla-

³⁶ A nemzeti nőnevelés két kérdéséről. *N. N.* 1881, 243.

³⁷ Péterfy Sándor: Tökéletesítsük leányiskoláinkat. *N. N.* 1881, 412.

³⁸ Uo.: 413.

³⁹ De Gerando Antonina: A felsőbb leányiskolák tanítási rendszeréről. *N. N.* 1887, 56.

⁴⁰ György Aladár: Serdülő leányok olvasmányai. *N. N.* 1880, 12.

tilag hatástalanok.”⁴¹ Ezért György Aladár több oldalas táblázatban közölte „a gyermekkorból átlépő serdülő leányok számára a magyar irodalomban megjelent műveket”. Szerinte a bajok oka egyrészt az, hogy nincsenek olyan jó könyvek vagy könyvsorozatok (kivéve a Franklin-társulat „Történelmi könyvtár” sorozata), amelyek történelmi alakokat, eseményeket mutatnának be, illetve „ifjúsági olvasmányaink primitív jellegét erkölcsi szempontból nemcsak az érzelgős s moralizáló irány túlsúlya tanúsítja, hanem a negatív erények csaknem kizárólagos ajánlása”. Másrészt megfogalmazta újra azt a problémát, amit korábban már Vajda János is fölvetett: „Rendes körülmények között a speciális női hivatás ismeretkörébe vágó olvasmányok zömét a női szaklapok közölhetnék, de ezek inkább a szépirodalomnak s a divattudósításoknak szentelik erejüket.”⁴²

Női egyletek

Szólnom kell még a női mozgalmak megerősödésének alátámasztása végett az e korban létrejött női egyletekről, melyekre általánosan jellemző volt, hogy az alapítók között arisztokrata, vagyonos polgári származású hölgyek szerepeltek (például Batthyány Lajosné az 1873-ban létrejött Országos Kisdédóvó Egylet elnöknője), általában karitatív tevékenységet is folytattak, amely gyakran vallásos alapon nyugodott: például az 1892-ben alakult Lórántffy Zsuzsanna Egyesület célja a keresztyén könyörülő szeretet volt.

Az egyik legjelentősebb szervezet volt az 1868-ban alakult Országos Nőképző Egylet. Ez az egylet megalakulása után egy iskolát állított fel, amely később – annak hatására, hogy 1872-ben Erzsébet királyné meglátogatta az intézményt – nagy sikert ért el. A tanintézetben egy nőképző kör működött, melynek tagjai 1-1 forintot fizettek, és ebből könyveket (például Arany János *Összes Művei*, Tompa Mihály *Összes Művei*) és folyóiratokat (például *Budapesti Szemle*, *Athenaeum*) vásároltak.

Egy másik országos jelentőségű egyesület volt az 1871-ben létrejött Nőiparegylet, az „egyedüli egylet, mely hazánkban a női kereset-képesség terjesztését és fejlesztését tűzte ki feladatul”.⁴³ Ezért úgynevezett „kézimunka-barakokat” létesítettek, ahol az önellátásra szoruló nők termékeiket árúsíthatták.

Nagy népszerűsége tett szert az 1885-ben indult Mária-Dorothea Egyesület, amely a „hazánkban tanítással és neveléssel hivatásszerűen foglalkozó nők anyagi és erkölcsi érdekeinek megóvása végett”⁴⁴ keletkezett. Az egyesület sikerét mutatta, hogy egy évtizedes fennállásakor már saját könyvtárral és a tanítónők részére létesített otthonnal rendelkezett.

A 19. századig általános nézet volt, hogy a nő egyedüli kötelessége a gyermeknevelés és a háztartás vezetése. Ez a felfogás a század második felében is élt még néhol, hiszen az 1893-ban az Országos Nőképző Egyesület 25 éves örömmünnepeére kiadott *Emléklapban* is ez olvas-

⁴¹ Uo.: 13.

⁴² Uo.: 23.

⁴³ Szegvári: i.m. 78.

⁴⁴ Uo.: 79.

ható: „Húsz évvel ezelőtt a legfőbb kiváncsi a magyar leánnyal szemben az volt, hogy jó kenyeret tudjon sütni, jól tudjon főzni és a belső gazdasághoz értsen. Tudományul az írás-olvasás és a számtani négy alpművelet elég volt.”

Az e században meginduló nőmozgalmak arra törekedtek, hogy lehetőség nyíljon a nők számára a szakképzés terén. Ez a törekvés a 19. század második felében a változásnak induló társadalmi és gazdasági viszonyok között, az iparosodás hatása alatt még erőteljesebbé vált, s az emancipációs igények új kihívásokat fogalmaztak meg az iskolaügy számára is. Sorra alakultak a leány középiskolák, később a felsőbb leányiskolák, a tanítónőképzők és a különféle női egyletek. E szervezeteknek nagy jelentősége volt a női művelődésügy és iskolaügy előmozdításában.

A látókör kitágulása a nőnevelés ügyében elindította azt a lassú folyamatot, amelynek eredményeképpen a leányok számára oly sokáig tiltott regényt is az olvasandó művek közt emlegették.